

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 85
(19616)
2022 чылдың
ноябрь 9
среда

Хүннүң үнери — 07:50
Ажары — 17:01
Хүн дурту — 9:10

Садар өртээ
хостуг

12+

/ Тес-Хемниң Чыргалаңды сумузунда «Эзирлерниң уязынга» болган хүрештин тиилекчилери.

Оруктарга кичээнгейлиг болуңар!

Оруктарга транспорт башкарып чорааш, кончуг оваарымчалыг болгаш кичээнгейлиг болурунче чолаачыларны Тыва Республиканың Орук-транспорт яамызы агаар-бойдустуң байдалының баксырааны-биле холбаштыр кыйгырып турар.

\ 4-кү арында

Ай дургузунда оочурлаар бе?

Республика девискээринде күрүнениң уругларның диш эмнелгелери эвээш, а Кызыл хоорайда кара чаңгыс болганындан ажы-төлүнүң дигин эмнедир дээш, оочурже кирип чадап каан, шыжыккан ада-иелерден дилег, айтырыглар редакциявыска бо-ла кээр апарган.

\ 7-ги арында

125

диш эмчизи амгы үеде республикада
ажылдап турар.

Бүгү-российжи
диктант

Тываның 12 хардан өрү назылыг чурттакчы бүрүзү <https://energydict.ru/> сайты-га онлайн хевирге эртер III Бүгү-российжи «Е-Диктанта-га» киржип, бажыңга энергия камнаарыңга хамаарыштыр бодунуң билиглерин хынап болур. Чуртталга-коммунал ажил-агыйының эде чаартылгазынга деткимче фондузунуң чылдың-на эрттирип турары акциязы октябрь 20-де эгелээн.

Диктантаыны үш чадага чорудар. Бирги информация-өөредиглиг чадазы ноябрь 20-ге чедер. Аңаа киржирде, Е-Диктантаының албан езузунуң сайтызынче база социал четкилерде аккаунтузунче киргеш, онлайн-тест дугайында тайылбыр-биле таныжар.

Оон аңгыда, "Чуртталга-коммунал ажил-агыйында энергия камналгазының эге билиглерин билири мээң амыдыралымда канчаар дузалааныл" деп темага мөөрей бирги чадада болур. Ооң киржикчилери энергияны камнап ап турар дуржулгазын солчуп, энергия камгалалыңга бодунуң акциязын база сүмелеп болур.

30 айтырылгы ийиги чада 2022 чылдың ноябрь 21-ден декабрь 9-ка чедир болур. Аңаа киржирде албан езузунуң сайтызынга бүрүткеткеш, салдынган айтырылгаларга 60 минута дургузунда харыылаар. Ону чүгле чаңгыс катап кылыр. Ап болур 100 сандан 50 болгаш оон хөй сан алган кижилер дараазында үшкү чадаже эртер.

2-ги чаданың киржикчилеринге ЧКА адырында энергия камналгазының темазыңга эң эки парлаан чүүл дээш мөөрейни эрттирер. Оргкомитет мөөрейниң 15 тиелекчизин тодарадып үндүрер.

Владислав ХОВАЛЫГ: «Инвестицияларны
бот-тускайлаң хаара тудары найысылалга тоң чугула»

«Кызылдың удуртулгазының чаартылгазы доозулган. 26 депутаттан тургустунган найысылалдың Төлээлекчилер хуралының мооң мурнундагы составындан 7 депутат катап соңгуткан. Конкурстун түңнелдери-биле чагырга даргазының албандужаалыңга керээни Карим Сагаан-оол-биле чарган. "Дугурушканывыс дег, бичи-даа соксаал чок бурунгаар шимчеп олур бис. Ирина Владимировна Казанцеваның болгаш ооң оралакчызы

Аяс Лопсанның баштааны Кызылдың Төлээлекчилер хуралы найысылалдың чагырыкчызының мурнунда кандыг сорулгалар салдынганын чугаалап бердилер" деп, чаарттыг удуртулга-биле ужуражылганың соонда Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг бодунуң блогунга бижээн. Ол дараазында угланышкыннарже онза кичээнгейни угландырган:

«Бирээде, найысылалдың арын-шырайын силиглээри. "Чаагайжыдылга" МУБ-тун ажилын база черлик ыттар айтырыын эде шийтпирлээр херек.

Ийиде, Кызылдың мэриязының тургузуун чогумчудары күзенчиг. Экономика департаментизин күштелдирери чугула. Инвестицияларны бот-тускайлаң хаара тудары найысылалга тоң чугула.

Үште, пассажирлер аргыштырылганын чурумчудары, кызылчыларга эптиг болдурары-биле хоорай автобустарының маршруттарын эде көөрү».

Тываның Баштыңының хоорай эрге-чагырганының төлээлекчи болгаш күүсекчи органның удуртулгазы-биле ужуражылгазынга Чазак Даргазының оралакчылары база киришкен.

«Оон аңгыда, Төлээлекчилер хуралы соңгукчулардан кирген чагыгларның сайгарылгазын дооскан.

Оларның күүселдезиниң хуусааларын болгаш акшаландырышкынның үндезин-дөстөрүн тодарадып турар. Хоорайның үр-түңнелдиг эргелел-башкарылганының, амыдырал хандырылганының айтырылганының шийтпирлээшкенин бедидери-биле, чидиг айтырылганы шийтпирлээри-биле, кол состав-биле кварталда чаңгыс катап чыгып, сайгарылгалыг чугааны кылыр бис» — деп, В. Ховалыг түңнээн.

Кызылдың мэриниң албандужаалыңга дагын катап соңгуткан Карим Сагаан-оол ужуражылганы шак мындыг хемчээлдиг эрттирип, аңаа хоорайның хөгжүлдээниң стратегтиг айтырылганын Чазак деңнелинче көдүрүп үндүргени дээш Тываның Баштыңына өөрүп четтиргенин илереткен.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

Тываның Чазаның парлаага албанының тырттырган чуруктары.

Демир-оол Артына: «Шеригже келдирткен оолдар тускай
шериг операциязының зоназынче кирбес»

Ноябрь 1-ден тура Россияның Чепсектиг күштериниң одуруунче чаңылчаан күскү келдиришкени эгелээн. Бо чылын күскү келдиришкени шериг комиссариаттарының ажилының чүдүртүнгениннен шала орай эгелээн, ынчалза-даа келдиришкенин чурумунда улуг өскерилгелер болбаан.

Шеригже кыйгырткан хамаатылар мугур бир чыл шериг албанын эртер. Келдиришкенин мурнунда шериг албан-хүлээлге күүседиринге дүгжүр бе дээш албан эмчи комиссиязын эртер. Кадыының дүгжүрүнүң дугайында шупту дүрүмнөр өскерилбээн, мурнунда ышкаш күштүг. Бо талазы-

биле негелделерни кош-катпаан.

Тываның шериг комиссары Демир-оол Артына: «Шеригже келдирткен оолдарны ТШО (тускай шериг операциязы)

зоназынче чорудуп турар деп хөй-ле дамчыыр чугаалар бисте чоруп турар. Ындыг чүүл турбас деп, шийтпирли-биле дыңнадып тур мен. Олар ТШО зоназынче кирбес.

Ол ышкаш амгы үеде шериг албанын эрттирерин доозуп турар оолдар октябрь 15 соонда, үезинде чанып кээр. Оларны шеригге албадап тутпас, ылаңгыя шериг хөдөөлишкенин болуп турар зонаже чорутпас. Бистиң республикада долу эвес мобилизация доозулган, херек ужурулг шериг албанын чыып алган. Бо чылын хуусаалыг шериг албанынче оолдарны эрткен чылга бодаарга, 10 хуу эвээш кыйгыртып тур бис».

Ол ышкаш шеригже кыйгырткан кижилерни шупту эргежок чугула чүүлдер-биле хандылар дээрзин шериг комиссариады дыңнадып турар. Оларны шериг албанын эрттирер черлеринче чорудар мурнунда хүн бүрүнүң кедер форма хевин солуй кедирер:

шериг-далай флору — кара өңнүг, ВКС болгаш ВДВ — көк, өске-даа шериг кезектериниң — камгалал өңнүг. Камгалал күштеринче чорудуп турар шериг албанынгаларга банк болгаш персоналдыг электроннуг карталарны, ол ышкаш несессерлерни (несессер — үүрмек эт-херекселерин суп алыр тускай контейнер) үлөп бээр.

Республиканың чылда пунктузунга, бир-ле дугаарында, Каа-Хем болгаш Сүт-Хөл кожуунуң оолдары чедип келген. Күскү келдиришкенин бирги чорудулгазы ноябрь 9-та болур. Шериг албан-хүлээлгезин эрттирип чоруур оолдарның дөргүл-төрелдерин болгаш чоок кижилерин ол хүн 15.00 шакта кээринге республиканың шериг комиссариады чалап турар.

/ А. СОЯН белеткээн.

ЧЕР АЖЫЛЫ

Ажаап алдынган дүжүт

Тыва Республиканың көдээ ажил-агый адырының бүгү хевирлериниң бүдүрүлгелери 2022 чылдың чазын 56,3 муң гектар шөлге тараа культураларының үрезинин чаштырган, картофель болгаш ногаа аймаан олурткан. Ол дээрже мурнуку 2021 чылда көргүзүлгелерге деңнээрже, 6,2 хуу хөй. Ооң иштинде 21 муң га черге тараа аймааның үрезинин чаштырган.

2022 чылдың чайы Тывага кандаашкынның болганын тараа шөлдөрүндө дүжүт шоолуг эвес болган.

Чамдык шөлдөрдө тараа аймааның кандааны аажок боорга, оларны үндүр бижири азы мал чеминиң чергезинче шилчидер ужурга таварышкан. Ынчангаш тараажыларның эрткен күзүн кол сорулгазы – дүжүдү чүгээр шөлдөрдө тараа аймааның дүжүдүн шуптузун чидирг чокка ажаап алыры турган. Күс узун, агаар-бойдустуң байдалы соок эвес, тайга-таскыл чогуу черлерде безин тараа шөлдөрүнче хар кири чагбаан болгаш, боттарының мурнунга салган сорулгаларны тараажылар күүседир аргалыг болганнар.

Өзүмнери үнмейн барган, чем тыртып четтикпээн дээн ышкаш чылдагааннар-биле дүжүдү багай шөлдөрдө тараа болгаш ногаа аймаан үндүр бижээн азы мал чеми чергезинче шилчиткен түңнелинде, арткан 41,1 муң га шөлде үнген тараа болгаш ногаа дүжүдүн ажаап алган.

Үндүр бижээнинден арткан 11,17 муң га шөлде үнген тараа аймааның дүжүдүн барык-ла чидирг чокка көдээниң ажил-ишчилери ажаап ап шыдааннар. 2022 чылдың ноябрь айның баштайгы хүннеринде бай-

дал-биле алырга, тараа шөлдөрүндө шаңнарже 11 муң тонна дүжүт кирген. Тараа аймааның ортумак дүжүдү 1 гадан 9,9 центнер болган. Тывага эрткен чай кандаашкынның болганын кичээнгейге алыр болза, багай эвес дүжүт.

Дүжүт ажаалдазының үезинде республиканың Көдээ ажил-агый яамызының медээлеринге тарааның дүжүткүрү Каа-Хем кожуунда эң бедик, бир гадан ортумак-биле 16,5 центнер деп демдеглен турган. Бо кожууннуң көдээ ажил-агыйларының бүгү хевирлери эрткен чазын үрезин чашкан 1 440 га тараа шөлүнүң 1 220 газын кандаашкынның уржуундан үндүр бижири, таары үнген тараа өзүмүн мал чеминге ажыглаар шиитпир хүлээп алдынган. Арткан 220 га тараа шөлүндө 363 тонна дүжүттү ажаап алган.

Каа-Хем кожуунда дүжүдүн ажаап алган 220 га тараа шөлүнүң 150 газы В.З. Пироговтуң. Ооң тараажы ат-сураа республикага шагдала билдингир. 2022 чылдың чайы кандаашкынның-даа болган болза, бо тараажы 1 гадан 20 центнер дүжүттү

ажаап алган, бо дээрже Тывада бо чылын эң бедик көргүзүг. 300 тонна кызыл-тасты 150 гектар шөлүндө тараажы Виктор Пирогов ажаап алган.

Каа-Хем – Тываның тараалаң кожууннарының бирээзи. Бо чылын база хөй дүжүттү алыр сорулга-биле эрткен чазын 1 440 га тараа шөлүнгө үрезинни чашкан. Чеже-даа тайга-таскыл тыртым девискээрлиг болза, агаар-бойдус кандаан уржуунда тарааның 1 220 газын кандаашкынның уржуундан үндүр бижээн. Ынчангаш бо кожууннуң тараа шөлдөрүндө 2022 чылда бедик дүжүт алыр арга чок болган.

Кожууннар аайы-биле алырга, эң хөй дүжүттү бо чылын Таңды кожууннуң тараажылары ажаап алган деп сан-чурагайлар Көдээ ажил-агый яамызының октябрь айда сөөлгү медээлеринге көзүлгөн. Олар 5570 га тараа шөлүндө 7375 тонна тараа аймаан ажаап алганнар. Ооң иштинде кызыл-тасты – 3210, суланы – 2657, хүрең-тарааны 1608 тоннаны.

Сүт-Хөл кожууннуң суггатыг шөлдөрүндө

» 2022 чылдың ноябрь айның баштайгы хүннеринде байдал-биле алырга, тараа шөлдөрүндө шаңнарже 11 муң тонна дүжүт кирген. Тараа аймааның ортумак дүжүдү 1 гадан 9,9 центнер болган. Тывага эрткен чай кандаашкынның болганын кичээнгейге алыр болза, багай эвес дүжүт.

тараа дүжүдү чүгээр болган, ортумак дүжүт 1 гадан 10,3 центнер. Кандаашкынның уржуунда үндүр бижээн тараа шөлдөрүндө арткан-калган 300 гадан 310 тонна дүжүттү ажаап алган.

Чөөн-Хемчик кожуун 210 га тараа шөлүндө 210 тоннаны, Бии-Хем кожуун 1020 га черде тарааны кестирип, 558 тонна ажаап алган дугайында сан-чурагайлар республиканың Көдээ ажил-агый яамызының медээлеринде бар. "Оран-таңды кежиин өкпелевес" деп тыва улустуң үлегер домаа бар. Тараа аймаа чүгээр үнген черлерде дүжүттү чидирг чокка ажаап алыр дээш, Тываның тараажылары кызымак ажилдааннар.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Шериглерге төлевирлер чорударының чуруму

Россияның Камгалал яамызы шериг албан-хүлээлгезинче мөөңнеткен болгаш керээ езугаар ажилдап турар шериглерге төлевирлер чорудар чурумнуң дугайында тайылбырлап турар.

● 195 муң рубль түңнүг чаңгыс удааның төлевирин шериг-албан хүлээлгезин күүседип турар үеде керээ-биле ажилдаар күзелин илереткен кыска хуусааның шериг албанныгларынга, долу эвес мобилизацияга келдирткеннерге, а ол ышкаш бир чыл болгаш оон хөй чыл хуусаага керээ чарганнарга санап бээр.

● Долу эвес мобилизация езугаар келдирткенниң алыр ужуруг эң бедик түңү шериг эргезинден база ээлеп турары шериг албан-дужаалындан хамааржыр. Долу эвес мобилизация езугаар келдирткен взвод командириниң шалыңы 225 муң рубль болур, батальон командириниң – 243 муң рубль.

● Мобилизацияже келдирткеннерниң эрткен ай дээш акша-төгериин ай санында 10-дан 20-ге чедир хүннеринде ооң банк картазынче шилчидер. «195 муң рубль түңнүг эң адаккы төлевирни октябрь 1-ден 31-ге чедир шериг албан-хүлээлгезин эрттиргеннер алыр. Тодаргайлаарга, мобилизацияже келдирткен кижилер 31 хүн эвес, а 20 хонук шериг хүлээлгези эрттирген болза, шилчиткен акша-төгерииктиң түңү эвээш болур, октябрь ай дээш хүлээлге эрттирген хуусаазынга дүүштүр» – деп, Камгалал яамызының саң-хөө адырының төлээзи Сергей Микищенко тайылбырлаан.

● Мобилизацияже келдирткеннерниң бо айда акша-шалыңын хуусаа бетинде ноябрь 8-те төлээр.

● Бир эвес мобилизацияже келдирткен кижилер күзелин илереткен болза, ооң акша-шалыңын өг-бүлөзи база ап болур.

● Мобилизацияже келдирткеннерге төлевирлерниң кол кезээн – 195 муң рубль-диң 158 муң рубль – 13 хуулуг олча-ажык үндүрүүнө онаавас. А арткан түңгө үндүрүүнө онаар.

Аргыжарынга таарымчалыг байдал тургустунган

Кызыл хоорай биле кыдыг-кызыгаар Өвүр кожууннуң төвү Хандагайты аразында пассажирлер аргыштырар рейстиң ажыттынганы өвүржүлгө таарымчалыг байдалды тургустунган.

Амгы үеде билетти чүгле чолаачылардан садып ап болур дээрзин Өвүрнүң чагырга чери дыңнаткан. Күскү дыштанылга үезинде уругларын эдерткен улус хөй-ү-биле аргыжып турган.

– Орук ара суурларга дүжөр чорук улузу амырады-выс. Бис үргүлчү Хөндөргей, Чадаана, Хандагайты аразында аргыжылгада чоруп турар бис. Ада-ием чурту Хөндөргей, Хандагайтыда келин

болуп чурттап чоруур мен. Ажы-төлүм бо дыштаныр хонуктарда Хөндөргейде. Ам оларны алыр үе келген. Чаа рейс ажыттынганынга өөрүвес аргажок. Узун орук чоруурунга таарымчалыг амгы үениң автобузу магалыг-дыр – деп, Сайзана Монгуш өөрүшкүзү-биле үлешкен.

ТР-ниң Орук-транспорт яамызының дыңнадып турары-биле алырга, Кызылдан Хандагайтыже үнер 202 дугаарлыг маршрут 300 километр орукче неделяның үш хүнүндө – вторникте, четверте база улуг-хүннерде үнер. Орук өртээ 400–500 рубль болур.

Найысылалче среда, пятница база понедельникте дедир

үнер. Кожууннар аразында пассажирлер аргыштырыл-газын организаастары-биле Тываның Чазааның детким-

чези-биле 39 олуттуг «Yutong» маркалыг автобустарны сатканын сагындыраалы.

/ ТМГ Медээлер.

Бии-Хем биле Каа-Хемниң белдиринде, күчүлүг Улуг-Хемниң бажында, Хавырга дагның эдээнде тургускан Шакьямуни бурганны "диригжидер" ёзулалга белеткел ажилдары сентябрь айда ла эгелээн. Ыдыктыг ёзулалды белеткээринге болгаш эрттиреринге Төвүттен келген ламалар дузалажып турар.

Шакьямуни бурганны "диригжидериниң" чугула кезээ ооң иштинге тургузар "Чуртталганың Ыяжын" дилеп тывары. "Чуртталганың Ыяжы" боор 200 чыл дургузунда өзүп үнгөн пөштү сентябрь айда Тываның ыдыктыг девискээриниң бирээзи Бии-Хемде Хааннар шынаазының чоогунда тайгадан дилеп тыпкаш, оран-таңдыга мөгейип чалбарырының ёзулалын эрттиргеш, ол пөштү кезип алган. "Чуртталганың Ыяжын" кылырының бүгү-ле негелделери ёзугаар ол пөштен Хавырга дагның эдээнде Шакьямуни бурганның иштинге, чиге ортаа өйүнгө тургузар "Чуртталганың Ыяжын" белеткеп кылган.

Ыдыкшыдарының мөргүлү

Шакьямуни бурганның иштинге салыр судурлар, сарыг шажынның бурганнарының дүрзү хевирлери, Тываның эм-дом шынарларлыг оът-сигеннери, үнелиг даштар дээш өске-даа чүүлдерниң белеткели доозулган. Бо ажилга Тываның шупту кожууннарындан волонтерлар дыка идепкейлиг

киришкеннер. Чүгле эм-дом шынарларлыг үнүштерни безин 2 тоннадан хөйү белеткээн. Ыдыктыг Бай-Тайганың Кызыл-Дагдан казып алган тускай шынарлыг кызыл өңүг дой-дуурактан сарыг шажынның бурганнарының болгаш субурганнарының 11 муң хире дүрзүлерин ус-шевер волонтерлар сиилбип кылган.

Хавырга даг эдээнде Шакьямуни бурганның иштинге салыр бүгү-ле чүүлдерни ыдыкшыдарының мөргүлү ноябрь алдының хүнүнде хүндүс Иван Ярыгин аттыг спорт комплекзинге болуп эрткен. Судурлар, бурганнарының дүрзүлери, эм-дом шынарлыг үнүштер, эртин даштар дээш өске-даа чүүлдерни Шакьямуни бурганның

иштинге салыры чоокку хүннерде эгелээр. Ол база нарын, тускай чаңчылдарлыг ыдыктыг чаагай ажил. Ону ноябрь айның төнчүзүнде доозар. Ооң соонда Шакьямуни бурганны "диригжидериниң" ёзулалын болгаш мөргүлдү эрттирер.
/ **Шаңгыр-оол МОНГУШ.**
Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

Чаа техника немежип турар

Тываның даг-руда компаниязынга чаа техника болгаш дериг-херекселдер садып алыры-биле En+ Group компания 350 сая рубльди чоруткан.

Тываның Чазаа-биле социал-экономиктиг кады ажилдажылга дугайында Дугуржулга ёзугаар En+ Group компания хүлээлгезин күүседире-биле Тываның даг-руда компаниязынче 350 сая рубль инвестицияны чоруткан. Ол түң көрдүнгенинден үш катап хөй болуп турар. Дугуржулгада кири бижиттинени-биле, машина-техниканы чаартырынче болгаш септелгезинче 100 сая рубльден эвээш эвес түңнү үндүрери көрдүнгөн турган. Бо хүнде 55 тонна чүхкү чүдүрүптер ийи чаа БелАЗ, 5 куб хөмүрнү узуптар ускууштуг техника, бульдозер, грейдер болгаш ийи өрүмнээр станок Тываның даг-руда компаниязының

объектилеринде ажилдап кирипкен. Чыл төнчүзүнге чедир үш вахталыг фургон болгаш өске-даа дериг-херекселдер немежир дээн. Инвестиция программасы-биле автомашина деңзизин солаан.

Валерий Куликов, Тываның даг-руда компаниязының чиңгине директору:

– Бо чаа техниканың немешкени болгаш амгы үеде ажилдап турар дериг-херекселдерге септелгени чорутканы хереглекчилерниң мурнунга хүлээнген ажилды чедимчелиг күүседиринге эптиг арганы тургузуп турар. Келир чылын 200 сая рубльга автопаркты ам-даа чаартырын планнап турар бис. Ол ышкаш бир БелАЗ, чүдүрер техника, бульдозер болгаш грейдерни садары көрдүнгөн.

Сагындырып каар чүүл, Тываның даг-руда компаниязы чурттакчы чонга 2 220 рубль 10 көпеекке хөмүрнү үндүр садып турар. Ол ышкаш компания "Социал хөмүр" төлөвилелде база кирип турар.

/ **Елена САМСОНОВА,**
En+ Group компанияның
парлалга албанының
медээзи-биле.

Оруктарга кичээнгейлиг болуңар!

Оруктарга транспортту башкарып чорааш, кончуг оваарымчалыг болгаш кичээнгейлиг болурунче чолаачыларны Тыва Республиканың Орук-транспорт яамызы агаар-бойдустуң байдалының баксырааны-биле холбаштыр кыйгырып турар.

Россияның региона-рының чамдыызында кышкы агаар-бойдус дүжүп турар. Автомашина-ларның дугуйларының чайгы шиналарын кышкы шина-лар-биле өй-шаанда солуп алырын Тыва Республиканың Орук-транспорт яамызы сагындырып турар.

Агаар-бойдус доңуп-дожап турар байдалга боттарының айыыл чок болурунче чолаачылар болгаш чадаг кижилерниң сагыш салыры чугула. Күс – агаарның температура-зы үргүлчү өскерлип, оруктуң шывыы база дожаңналы бээр, агаар-бойдустуң солчулгазы-ның айыылдыг үези.

Агаар-бойдус сооп, оруктар дожаңналы бээриниң авто-транспорт шимчээшкининге кол уржуу – транспортту дүрген доктаадырының бергези, оруктарның көстүрүнүң багайы, чадаг кижилерниң оруктарга оваарымча чогу. Агаар-бойдустуң байдалының баксырааны-биле холбаштыр чадаг кижилерниң кырынче транспорттуң халдыры көвү-дей бээр.

Агаар-бойдустуң байдалы

баксырай бээр, оруктарга байдал өскерилгенин чадаг кижилер кичээнгейге ап, чолаачыларның оваарымчалыгына идегевейн, боттары-ның айыыл чогуңуң хемчегле-рин алыр ужурулг – оруктарны хенертен кеже маңап, орук-транспорт озал-ондаа болурунга айыылдыг байдал-ды болдурбас. Чырык чайын-

налдыр көстүр демдектерни идик-хевинге чыпшырып алы-рын, орукту кежерде, кулакта-рындан дыңнаар херекселди уштуп, телефон-биле чугаа-лажырын соксадырын чадаг кижилерге оруктарга шимчээш-кининиң айыыл чогуңуң албан чериниң ажилдакчылары сүмелеп турар.

/ **Бистиң корр.**

КЫЗЫЛДЫҢ ЭКОЛОГИЯЗЫН ШИИТПИРЛЭЭРИНЧЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМ

Соок дүшкен тудум, Кызылдың ыжы-хөөзү шыдажыр арга чок апаар. Агаарның кол хирлендирикчилери – чер бажыңнарның суугулары болгаш арыглал дериг-херексели чок хөй санныг котельнаялар болуп турар. Бир-тээ, Тыва Республиканың найысылалы "Арыг агаар" деп федералдыг программаже кире берген болганда, чоокку үеде одалга системаларының үндүргени хирлиг агаарын четчелеп хемчээр болгаш агаарның хирлендирикчилерин ылавылап тодарадыр. Ооң соонда экологтуг айыылды ажып эртер үре-түңнелдиг хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш күүседир.

Ыш-хөө-биле деми-сежир дээн оралда-жыышкыннар мооң мурнунда-даа турган. Каш чыл бурунгаар тырый базап каан тууйбу хевирлиг хөмүр-даш бүдүрүлгезин организаастаар дээш хөй түңнүг бюджет акша-хөреңгилерин чарыгдан. Ук төлевилел хүлээп алдынмайнар барганда, акша-хөреңги шиңгээдир деп турган эгелекчилер база ыт-дааш чок барган. Арыг агаар дээш демиселдин өске хевирлери база турзажок оларның дөгезинге, брикеттерге ышкаш, бюджеттен доктаамал акшаландырышкын негеттинер. Бо берге айтырыгга чаңгыс аай берипки дег харыылар чок, аңаа комплекстиг, а кол-ла чүүл – ажылдаар шинектиг шиитпирлер херек.

Энергетиктерниң санап турары-биле алырга, Кызыл хоорайның девискээринге

экологтуг-даа, экономиктиг-даа ажык-дүжүү чок чылыг берикчилерин (хөмүр-биле одаар суугуларны, аңгы-башкы котельнаяларны) солуп, оларны Кызылдың чылыг-электри төвүнүң күчүлеринге чада аайы-биле кожары узамдыккан чидиг айтырыгны чогумчалы-биле шиитпирлеп болур. Төпчүткен чылыг хандырылганын кожуп болур арга-шинеги хемчеглерниң экономиктиг барымдааларына үндезилеп, "Чылыг хандырылганын дугайында" федералдыг хоойлуга дүүштүр тодарадыр. Өскээр чугаалаарга, кожулганың экономиктиг үре-түңнелдиг чарыгдалдарны ашкан турар ужурлуг. Чылыг хандырылганын кожуп болурунун үнелээшкенин түңнелдерин чылыг дамчыдыкчызының ырак-узугундан (ону тударынга үндүрген чарыгдалдардан, дамчыдылга үезинде чылыг энергиязының чидирилгезинден) болгаш объектилерниң чылыг чүктешкизиниң хемчээлинден (ажыглаттыг чылыгның төлевиринден) тодараар.

Хөмүр-биле одаар суугуларны, аңгы-башкы котельнаяларны кол нуруузуна хууда чер бажыңнарда, садыгларда, садыг болгаш бүдүрүлгө баазаларында ажыглап турар. Бо объектилерниң чылыг чүктешкизи шоолуг дыгый эвес болганындан, хоойлужулганың доктаатканы чурумун езугаар оларны доктаамал чылыгга кошкан ажык-дүжүү чок болгаш орулгалыг эвес болур. Ынчалзажок бир эвес

күрүнениң ажылдап кылганы социал угланышкынның хемчеглериниң акшаландырышкынының хевирлерин ажыглаар болза, ындыг арга-шинеги тыптып келир. Ындыг объектилерге хамаарыштыр чылыг чидирилгезиниң хемчээли үре-түңнелдиг ажыглаттыг одалга чылыындан каш катап улгадып-даа турза, экологтуг беримче немелде барымдаа болуп турар.

Кызылдың чылыг четкилерин чаартырынга инвестицияларны хаара тудары-биле регионнуң Чазаа Чаңгыс аай Чылыг хандырыкчызы организация-биле концессиялыг дугуржулганы чарар деп турар.

Ол дээрже келир үениң сорулгалдары-дыр, а амдыы дээрзинде Кызылдың чылыг энергетиктери Тываның Чазааның бадылааны инвестиция программаның иштинге бо чылын ийи котельнаяны солаан. Бирээзи хемниң оң талакы эринде, ол "Енисей" Культура бажыңын, өскези – Магистральная кудумчузуна «Батон» деп улуг садыгны одап турган. Октябрының төңчүзүнде бис үстүкү орукта «Батон» садыг-биле кожа-хелбээ котельнаяларның ээлеринге арыг агаарга шилилгезин доктаадыр бе дээрзин билип алыры-биле бижикилерни чоруткан бис. Оларның чүү деп харыылаарын манап турар бис.

«Кызылга арыг агаар» угланышкынның дараазында базымын концессияның иштинге чорудар деп турар. Ону боттандыраарда, Чоокку

Каа-Хем суурнуң хуу бажыңнарынче база амдыызында хөмүр-биле чылыдарын уламчылавышаан хевээр өске микрорайоннарже кириген эргижирээн чылыг четкилерин солугурун каттыштырар деп турар.

Хуу бажыңнарның чурттакчыларының ортузунга төпчүтүнген одалгага херексел бар бе дээрзин үнелеп билип алыры-биле Тываның Чазаа-биле дугурушканы езугаар Университетская болгаш Буренская кудумчуларының чурттакчыларының аразына айтырылганы чоруткан бис. Бо девискээрге ажылдап турар төп чылыг пунктузунун бары чылыдылга өртөөн көзүлдүр-ле кудуладып турар, а чылыг четкилерин эде салганда, хоолаларның алгыын маңаа улгаттырары көрдүнген. Ынчап келирге боттуң одакчыларының арга-дуржулганын Кызылдың ЧЭТ-тиң чылыына орнаарына чурттакчыларның беленин-ден төңчү роль билдинер.

Бо болза тодаргай бир микрорайонга шенелде айтырылга болур. Бир эвес чурттакчылар аңаа сонугалдыг болза, ооң соонда ону улам калбартыр.

Төпчүтүнген одалганың эки талалары чүдел дизе, ооң экологтуг арыы болгаш өрт талазы-биле айыыл чогу. Кыш дүшкен тудум, бажың ээлери суугу аштаар, хоолал чушкуру,

хөмүр курлавырлаар, ону дажып сөөртүр, хүл аштаар дээн чижектиг ажылдардан хосталыр. Кышкы-күскү үелерде бажыңга өй-тап температураны тускай өөрткен профессионалдар хандыраар апаар.

Ынчалзажок амдыы дээрзинде төпчүтүнген одалга дээрже чарыгдалы улуг, кижиле бүрүзүнүн күш четпези чүүл-ле болгай. Кандыг-бир микрорайонну шилип ап база кожулганың тодаргай өртөөнү санап үндүреринге кол барымдаалар – микрорайоннуң турар чери, бажың-балгаттың шөлү, а эң-не кол чүүл – бажың-балгаттың ээлериниң болгаш кожаларының таарымчалыг байдал дээш саң-хөө чарыгдалдар үндүреринге белени болур. Хамаатылар чаңгыс удаада ол чарыгдалдарның кезик-чамдыызының орнун дуглаар акша-төгерики дузазын ап болур бе дээрзин чурттуң төп кезинде боттанып турар Россияның газчыдылга программасы көргүзүп турар.

Саналдап турары бо социал угланышкынның төлевилел Кызылга улуг хемчээлдиг болгаш шүүдели улуг болзажок, экология талазы-биле арыг болур. Чогу-на ооң боттандырылганынче энергетиктерниң-даа, Тываның Чазааның-даа кады күженишкыннери угланыр ужурлуг.

/ ЧЭТ-тиң парлалга албаны.

КАМГАЛАЛ ЧАЛ ТУДУУНЧЕ 200 МЛН РУБЛЬДИ АЛЫР

Кызылдың барыын талазында камгалал чалды төндүр тударынга Тыва немей 200 ажыг млн рубльди алыр. ТР-ниң арга-арыг болгаш бойдус ажыглал сайыдының оралакчызы Алексей Арчимеев, инженерлиг камгалал объектинде тудуг ажылдарының графиктен мурнай чоруп турарын көргөш, Россияның суг курлавырларының бо чылын тудугга немелде акшаландырышкынны үндүрер шиитпирни хүлээп алганын дыңнаткан.

«Бо объектиде ажылдар 2022–2023 чылда доостур ужурлуг – деп, А. Арчимеев чугаалаан. – Ынчалза-даа бо

чылда көрдүнген тудуг ажылдары мурнады чоруп, 266 млн рубльди шиңгээдипкен болганывыста, 2023 чылдың акшаландырышкынын 2022 чылче шилчидип бээр дилегни Россугкурлавырының кириген бис».

РФ-тиң Чазааның Даргазы Михаил Мишустин Комсомольск-на-Амуреде Силинги хемниң эринге инженерлиг камгалал тудуунуң графиктен үнгени-биле Хабаровск крайда объектиниң 202,1 млн рубль акшазын Тыва Респуб-

ликаже шилчидериниң дугайында чогуур айтышкынга атты ноябрь 1-де салган.

«Ажылдың темпизин салбайн, келир чылдың ажылдарынче акшаландырышкын манап турбас кылдыр, субъект ол акшаландырышкынын ам дораан алыр» – деп, организацияның удуртукчузунун оралакчызы Наталия Сологубтуң сөстөрүн Россугкурлавыры бодунуң сайтызында дыңнаткан.

Акшаландырышкын кирип кээрге-ле, тудуг черинче дораан шилчидер деп А. Арчимеев дыңнаткан. Камгалал чалдың тудуун бо чыл төңчүзүнге чедир доозуптарын яамы планнаан.

Часкы үерлээшкын база чайгы, күскү сугур чаыстар үезинде бо-ла сугга алзыптар Кызылдың барыын талазында камгалал инженер тудуу чоруп турарын сагындыраал. 2001, 2004, 2006, 2010 база 2021 чылдарда ол район эң улуг үерлээшкынге таварышкан. Улуг-Хемниң эринде беш километр черде камгалал чал муң хире бажыңнарны, уруглар садын база школаны, Тываның күрүне университетиниң Ботаниктиг садын, өөредилге-дуржулга шөлүн база лабораториязын сугдан камгалаар. Специалистерниң санааны-биле алырга, бойдустуң халавы 700 млн рубльге каражаны чедирип болур.

/ ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Делегейни одурту кезип чоруур, көрбээн чүвези чок аян-чорукчу кижилер Чеди-Хөл кожуунга келгеш, ооң агаар-бойдузунуң кайгамчык чаражын магадааш, ону "Сибирияның Швейцариязы" деп адап каан дээр-ле болгай.

Бодунуң төрөөн чуртунуң агаар-бойдузун тус черниң чону черле чарашсынып, ону ыр-шоорунга алгап-йөрээп чорааннар. Хендергениң дугайында болза, "Эдерге-ле – хек, базарга-ла – көк" деп чугаалажыр.

Хендерге чараш болурундан аңгыда, байлак агаар-бойдустуг оран. Ооң тайгасыннарда аң-мең хей, кат-тооруу төктүп-чайлып чыдар деп чугаалаар болза, ында улуг-ла хөөредиг чок. Эң ылаңгыя мал-маган азырап өстүреринге дыка тааржыр. Кызыл-тас, сула, дүктүг-арбайны маңаа тус черниң чону элээн хөйү-биле тарып өстүрүп, чаагай дүжүттү ажаап чораан.

Мындыг магалыг черге ажил-иш хөгжүүр, чурттагычон көвүдээр, амыдырал-чуртталга чечектелир болбайн канчаар. Хендерге сумунуң төвү Ак-Талды "Аныяктар сууру" деп суму чагыргазының даргазы Аян Чимит-оол адаар.

Амгы үеде Ак-Тал суур муң ажыг чурттагычлыг. 221 өг-бүлениң хөй кезии аныяк өг-бүлелер. Тус черниң чонунуң амыдырал-чуртталгазы колдуунда мал ажил-агыйы-биле холбаалыг. Мал-маган азырап өстүрбейн турар өг-бүлө бо суурда чок деп болур. Ол ыңдыг болур-даа ужурулуг, чүгө дээрге Хендергениң девискээри мал-маган азырап өстүреринге дыка таарымчалыг. Сүүзүнүг ойттуг делгем оदारлар, сизген кезип алыр алгыг шөлдер мында бар. Ак-Тал сумузуңуң чурттагычларының чүгле хууда мыйыстыг бода малының ниити саны 2000 ажыг. Оларны малчын турлагларда болгаш суурда тудуп турар. Чүгле Ак-Тал суурда 1000 хире инек бар.

Ак-Тал – аныяктар сууру

Оларны 3 коданга чарып алгаш, ээлчежип кадарып турар. Ортаагы кадатта 600 ажыг, кыдыкы болгаш адаккы кадаттарның бирээзинде-ле 100 ажыг инектер бар.

Одар-белчирилг черлерде турлагларында боттарының мал-маганын азырап өстүрүп турар өг-бүлелер элээн хөй. Оларның чээрби бежи арат-фермер ажил-агыйлар кылдыр бүртүктеттинген.

Арат-фермер Владимир Белектиң ажил-агыйының кол угланышкыны – сүт бүдүрери болгаш ону болбаазырадып, сметана, творог дээш ак чем аймааның өске-даа хевирлерин кылыры. Бо ажил-агыйның сүт болбаазырадыр улуг эвес цеги Ак-Тал суурда ажиттыг. ында дөрт ажилчын ажилдап турар. Тус черниң чурттагычларында саар инектер хөй болгаш, эң ылаңгыя чайын сүт көвүдөй бээр, ынчангаш олар сүт болбаазырадыр

цехке сүттү дужаап, эвээш-биче-даа болза, орулгалыг апаарлар. Хууда ажил-агыйлыг өг-бүлелер сүттү цехке дужаарының санитарлыг негелделери база бар – оларның инектери зооветеринарлыг хыналданы эртер, инектериниң сүдү эки шынарлыг дээрзин бадыткаар шынзылгалыг болур ужурулуг.

Владимир Белек сүт бүдүрерин болгаш ону болбаазырадырын улам көвүдөдир сорулга-биле кажаа-хорааны белеткеп эгелээн. Совет үеде машина-трактор мастерскаязының кагдыг бажың-балгадын сүт-бараан фермазы кылдыр чаарты тудуп турар. Ооң ажил-херээ чедишкенин боорунуң барымдаазы бар. 2022 чылда күрүнөдөн деткимче кылдыр МТЗ-82 марканың тракторун андазын, сеялка, илиир дээш өске-даа кожуг дериг-херекселдери-биле каттай-

хаара алган. Арат-фермер ажил-агыйының мыйыстыг бода мал коданың саар инектерниң баш санын көвүдөдир, оларга четчир мал чемин белеткеп алыр арга тургустунган. Мал азырап өстүрери-биле чергелештир тараа ажил-агыйын арат Владимир Белек сайзырадып эгелээн. Узун-Хову деп черге кагдыг тараа шөлүн хараганнар, ыяштардан 2022 чылда аштааш, аңаа тарааның багай эвес дүжүдүн тарып өстүргөн.

Чеди-Хөл кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Адыгжы Бөлгүм-оолдуң дыңнатканы-биле алырга, 2022 чылда тараа культураларының кожуунда шөлү ниитизи-биле 650 га. Ооң хөй кезии Хендерге сумузуңуң девискээринде. Узун-Хову деп черге совет үеде кончуг улуг хемчээлдиг тараа шөлү турган. Хендергениң араттары ол тараа шөлүн ажыглалга

катап кирип эгелээннер. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының акша-хөрөңги болгаш машина-техника талазы-биле деткимче көргүскениниң ачызында Узун-Ховуга культура-техниктиг ажилдарны чорудуп, биргээр чугаалаарга, ында хараганнар, талдар дээш өске-даа ыяш аймаан аштааш, арыглаан черлерге тарааны тарып өстүрүп эгелээн. Арат-фермерлер Мөңгө Ховалыг, Владимир Белек, Хуурак Эчис олар бо кедилиг ажилды шуудадып турарлар. Чижээлээрге, Хуурак Эчис эрткен чазын 150 га черге тараа үрезинин чаштыргаш, 1 гадан-на 13 центнер дүжүттү күзүн ажаап алган.

Хендергениң араттары Узун-Ховуга тараа шөлүн ам-даа алгыдар сорулгалыг – 2023 чылда олар 1 муң га черни ажыглалга кирир.

"Эдерге-ле – хек, базарга-ла – көк" Хендергеде ажил-агый аныяктар барда, сумунуң төвү Ак-Тал суур база улам сайзыраары чугаажок. Бо суурга "Суурнуң комплекстиг хөгжүлдөзү" программаны боттандырап талазы-биле ажил чоруп турар. Ол программа өзугаар аныяк өг-бүлелер чурттаар он дөрт бажыңны Ак-Талга тудар. Бо программага аныяк өг-бүлелер идепкейлиг кир-жиринге белең. Хендерге суму чагыргазының даргазы Аян Чимит-оолдуң дыңнатканы-биле алырга, 7 – 8 өг-бүлө тудар бажыңнарының материалдарын белеткеп алганнар. Бажыңнары тудар шөлдү бүрүнү-биле белеткептерге-ле, тудуг ажилдары эгелээр.

Тудугларны тус черге бүдүргөн дилиг материалдары-биле хандырап арга база Ак-Тал суурда бар. Арат-фермер ажил-агыйлыг Алим Тумат Хендергениң тайгазындан ыяшты кескеш, суурда пилорамада дилдирип турар. Бо ажилдарга ниитизи-биле он ажилчын хаара туттунган. Чудук, манза, доорбаштар дээш өске-даа ыяш тудуг материалдарын арат-фермер ажил-агыйдан садып ап болур.

Ак-Тал суурнуң аныяктарының хөй кезии төрөөн чуртунга артып каап азы эглип кээп, маңаа өгленип-баштанып, боттарының ажил-херээн шуудадып турарын Хендерге сумузуңуң чагырыкчызы чугаалаан чүве. Социал-экономиктиг байдал белең эвес амгы үеде – ол эки демдек.

Ада-өгбелер таваан салган аныяктар сууру – Ак-Тал сайзыразын-на!

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Владимир ЧАДАМБАНЫҢ,
Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

| РЕПОРТАЖ |

Ай дургузунда оочурлаар бе?

Республика девискээринде күрүнениң уругларның диш эмнелгелери эвээш, а Кызыл хоорайда кара чаңгыс болганындан ажы-төлүнүн дижин эмнедир дээш, оочурже кирип чадап каан, шыжыккан ада-иелерден дилег, айтырыглар редакциявыска бо-ла кээр апарган. Чүге ындыгыл дээрзин билип алыры-биле Кызылдың Дружба кудумчузунда 7 дугаар бажында уругларның диш эмнелгезинге чедип, байдал-биле танышкан бис.

Эмчиге кире бээрге, ында-мында баскылашкан, оочур хунаашкан хөй кижиде-даа көзүлбес. Кабинеттер чанында колдуунда школа назыны четпээн уруг-дарыын эдертен ада-иелер оочурун манап олурар болду. Регистратура чанында каш ада-ие оочур дугайында элээн дыңзыг чугаа кылып турарын дыңнааш, олардан кандыг чылдагаан-биле эмчинин хүлээп алышыкынынче кирип чадап турарын айтырган бис.

Өлчей Идам-Сюрюн. Ада-ие.

— 10 хонук бурунгаар 4 харлыг огулмунуң дижи аарып эгелээрге, маңаа келгеш, диш аарбастадыр азы билинместидиптер эм салдырып алган бис. Оон улаштыр эмнедир-биле биске "Госуслуги" таварыштыр оочурга бижидип алырын эмчи сүмелзэн. Хүннүң-не бээр кээп тур мен,

/ Республиканың уругларның диш эмнелгезинин эргелекчизи А.А. ООРЖАК.

10 хонук иштинде кылаштап келдим. Ол "Госуслуги" таварыштыр оочурже бижидери шуут болдунмас-тыр. Огулм дижи ам-даа аарып турар хевээр. Ам черле чеже боор, кандыг-бир дуза чедирерин дилээримге, "лист ожидания" деп адап алганы манаашкын оочурунче бижип бээр болдулар.

Шынап-ла, ада кижинин огулу дээш дүвүрөп турары чөп болбайн аан. Чаш уруглар улуг улус ышкаш эвес, дижи аараанда, шыдажып олурбас, ыы-сызыы төктүп, ада-иезин хондур-дүндүр бут кырынга тургузуптар болгай. Шак мындыг, хилинчектенип турар, оочур манаан ада-иелер хөй. Оларның чамдызы чадап кааш, хуу стоматологияларже барып, төлөвирлиг эмнээшкын ап турарлары база бар. А акшазы чок улус канчаары? 10 – 20 хонук оочур манап турда, аарыг диш каданнап, хуулуп, канчап-даа болур болгай.

Байдал чүге мындыг нарын болуп турарын ук эмнелгениң эргелекчизи, дээди категорияның эмчизи Айя Эрелчиновна Ооржак мынчаар тайылбырлады:

— Шынап-ла, оочур дугайында айтырыг нарын болуп турары шын. Чүге ындыг дээрге чылдагаан чаңгыс –

стоматология эмнелгезинин салбырын ажыдары көрдүнүп турар.

Тываның Кадык камгалал яамызы уругларга стоматология кабинеттерин немей ажыдарының дугайында айтырыгны шыңгыы кичээнге-де алган болгаш, хоорайның кайы школаларына немей кабинеттерни ажыдып болурун ол школаларының удуртукчулары-биле ам-даа чугааны чорудуп турар. Бөгүн Колхозная кудумчузунда 56 дугаар бажында кадеттер корпусунга четкеш, бо айтырыг дугайында чугааны чоруткан бис. Хоорайның өөредилге департаментизи болгаш уругларның диш эмнелгези кады ажылдажылганы чорудуп эгелээни-биле школачыларның дижин эмнээр талазы-биле айтырыг чүгээртеп турар. Бистиң эмнелгеге кожууннардан улус база хөй кээп турар. Бо хүннерде уругларның диш эмнелгези чок кожууннарга немелде өрзэлдерни ажыдар дугайында айтырыг яамы деңгелинде иштирлеттинип турар – деп эмчи бүгү байдалды тайылбырлап берди.

А кадрлар айтырыгларын яамының чагыы өзүгаар тускай сорулгалыг 10 олутту чылдың-на бээр кылдыр дилзэн болгаш ол ажыл келир чылдан эгелей бээр дээрзин ол чугаалады. "Госуслугиже" кирип чадап каан улус уругларның диш эмнелгезинин регистратуразына келгеш, манаашкын оочурунга (лист ожидания) бижидип алырга, ол уругнуң аарып турар дижин 14 хонук дургузунда эмнээр ужуруг дээрзин база тайылбырлап берди. Ол дээрге оочурлап алган уругларның кырындан немей хүлээри болуп турар. Ол ышкаш, шуут берге байдалда келген болза, 8-901-677-55-55 дугаарлыг "изиг шугум" телефонунче

Амгы үеде республикада нинтизи-биле 125 диш эмчизи ажылдап турар. Оларның 44-ү стоматология клиникаларында, кожууннарда – 16 эмчи, 5 диш кылыр эмчи, 5 эмчи албан организацияларда стоматология кабинеттеринде, арктаннары, барык 56 эмчи хууда стоматология клиникаларында ажылдап турар.

долгап болур.

А школаларда стоматология кабинеттери канчаар ажылдап турарын билип алыры-биле Кызылдың Спутник микро-районунда 16 дугаар лицейге четкен бис. Ында диш эмчинден аңгыда, ийи фельдшер база ажылдап турар. Үе-шаанда школачыларга тарылгаларны чорудуп, чугула эмчи дузазы хереглээн уругларны уруглар эмнелгезинче чорудуп, оларны дарый хүлээп алырынга дузаны чедирип турар. Ол хүн ук лицейиниң диш эмчининиң ажылдаар шагы төнө бергенинден, аңаа ужуражыры болдунмады. Дараазында четкенивис Кызылдың 15 дугаар лицейинде байдал база шак-ла ындыг болду.

Ынчангаш ада-иелерниң кичээнге-иенге билип алыры чугула болгу дег медээ, кайы школаларда диш эмчилеринин кабинеттери ажылдап турарын дараазында таблицадан көрүп ап болур.

Теманы ам-даа уламчылаар бис.

/ К. МОНГУШ.
Чуруктар авторнуу.

Кызылдың 1, 7 дугаарлыг школаларының өөреникчилерин	Кызылдың 15 дугаар лицейинде стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кызылдың 2, 4 дугаарлыг школаларының өөреникчилерин	Кызылдың 3 дугаар школында стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кызылдың 5, 9 дугаарлыг школаларының өөреникчилерин	Кызылдың 17 дугаар школында стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кызылдың 11, 12 дугаарлыг школаларының өөреникчилерин	Кызылдың 16 дугаар лицейинде стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кызылдың 8 дугаар школының өөреникчилерин	Кызылдың 8 дугаар школының стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кызылдың 18 дугаар школының өөреникчилерин	Кызылдың 18 дугаар школының стоматология кабинетинде хүлээп турар
Кадыының байдалы кызыгаарлыг уругларны	Республиканың уругларның келдередилге болгаш кадыын катап тургузар эмчи төвүнде стоматология кабинетинде хүлээп турар.

/ Спутнике 16 дугаар лицей.

База бир алдын курлавырның эртинези

Бистиң аравыста «Алдын курлавырның эртинези» болур арга-дуржулгалыг хоочуннарывыс ам-даа ажилдап, аныктарга арга-сүмезин кадып чорууру өөрүнчүг. Ындыгларның бирээзи Кызыл хоорайның 21 дугаар уруглар садының директорунуң ажил-агый талазы-биле оралакчызы Любовь Арчимбаева. Ол хей-ле хүндүлүг бижиктерниң болгаш "Өөредилге шугумунуң хүндүлүг ажил-дакчызы" медальдың эдилекчизи. Бүгү чуртталгазын уруглар сады – буянның өргээге эрттирген.

Ооң алыс төрүттүнген чери кожавыста Хакас Республиканың бир көдээ сууру. Любовь Дмитриевна беш оол дуңмазының эң-не улуу, ада-иезиниң дун кызы. Любовьтуң ада-иези аныяанда-ла чок болган. Ынчаар-ла өскүс дуңмаларының иезиниң орнун солаан авазы дег апарган. Өг-бүлө туткаш, ийи оолдуг болган. «Ажы-төлүң чашта, оларыңга чоргаарланма, өзүп кээрге, оолдарыңның канды-зын чонуң сеңээ чугаалап бээр. Кандыг кижилер кылып кааныңны ынчан билип алыр сен деп үлегер домак бар» – деп, ажы-төлүнүң дугайында айтырымга, ол чугаалады.

Любовь Дмитриевнаның ийи оглу өглүг-баштыг улуг кижилер апарган. Улуг оглу Игорь Арчимбаев беш ажы-төлдүг. Эмчи мергежилдиг. Амгы үеде Украинада болуп турар тускай шериг операциясында апрельден тура киржип турар. «Ие кижиниң мээң мөргүлдери огулунуң бүдүн-бүрүн эеп чанып келиринге бүзүрелди берип турар» – деп, ол чугаалады. Оолдарының хеймери – Владимир. Амыдыралда бодунуң

оруун тып, программист мергежилди чедип алгаш, күрүнеде ажилдавышаан, хууда сайгарлыкчы болуп чоруур. Уйнуктарының улуу Моол республикада сургуул, эң хей-мери – 2 харлыг, а арктаннары школачылар.

ЭКИ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ ...

1960 чылдарда Тывага амыдырал Саян артынга көөрдө, эки турган. Хлебти улуг оочур чокка садып ап болур, аш-чем аймаа элбек, акша-шалыңны өй-шаанда берип турган. Тывага хаван фермазы ажыттынып кээрге, Любовьтуң авазы чаш ажы-төлүн алгаш, Тываже көжүп келген. «Чашкы шаамдан эгелээш, Тывада чурттап, ажилдап чоруур мен. Тыва мээң төрзөн черим, чуртум апарган. Арыг агаары, чурттакчы чону сеткилимге кирер, моон чоруур хөңнүм чок» – деп, Любовь Дмитриевна чоргаарланып чугаалады.

«УЛУГ» АМЫДЫРАЛЧЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

Любовь 15 харлыында-ла ажилдап эгелзэн. Сески классты дооскаш, техникумче кирип алган. Дуңмаларын азыражыр, дузалажыр кижичок болганындан өөредилгезин кагаш, аяк чүп ажилдаар ужурга таварышкан. Кады ажилдап турганы угбайларның сүмези-биле, повар мергежилдиң курстарын доозуп алгаш, уруглар садынга ажилдай берген. Ооң күш-ажыл дептеринде чүгле ийи бижик бар. Баштай Кызыл хоорайның 30 дугаар уруглар садынга, ооң соондаа 21 дугаар уруглар сады ажыттынгандан бээр ында ажилдап чорууру ол.

ОНЗАГАЙ ТУУЙБУЛАРДАН ТУТКАН УРУГЛАР САДЫ

1987 чылдың чайынында «Дружба» уруглар сады ажы-тыгын. Эң-не эгезинде ук садтың албан езузу-биле ады «Дружба» турган чүве-дир. Чонда нептерзэн ады «Московский» дээр. 1987 чылда Москвадан келген тудугжулар ук садты туткан. Тус черден чаңгыс кадаг безин сатпаан, шупту материалды чурттуң төвү Москва хоорайдан эккелген. Москваның чоогунда Подольск деп хоорайда заводка тууйбуну бүдүргөн. Ук заводка чүгле Кызыл шөлде

Кремльди чаартыр тууйбулар кылып турган чүве-дир. Кремльди септээр дээш бүдүргөн тууйбулардан ук уруглар садын туткан. Олар чүгле уруглар садын звес, а ооң чанында Кызылдың 1 дугаар школазын база тудуп каан. Садты тудуп турар үеден бээр Любовь ажилдааш, 35 чылдың шуужуп эрткенин эскербейн барган. Ынча чылдар дургузунда Любовь Арчимбаева уруглар садының директорунуң оралакчызы болуп ажилдап чоруур. Ынчангы тудуг үезинде ажилдап турган 100 ажилчынның аразындан чааскаан арткаш, бо хүннерге чедир ол уруглар садында ажилдап чоруур.

Любовь Дмитриевна-биле ужурашкаш, каш айтырыг салып чугаалажыр аргалыг болдум.

– Бодуңарны чедишкениң мен деп санаар силер бе, Любовь Дмитриевна?

– Кижичок бүрүзү эрткен оруунче хая көрүнгөш, частырыглар-биле ажилды кылыксаар деп бодаар мен. 15 харлыымда өг-бүлө тудуп, улуг амыдыралче шымнып кирдим. Ынчан-на авазыс бистиң аравыска чок турган. Өг-бүлени канчаар тударын, кады чурттаан эжи-биле аразында харылзааны кан-

чаар тургузар дээн ышкаш чүүлдерге мени кым-даа өөретпээн, билбес чораан мен. Ниитизи-биле бодумну чедишкениң, аас-кежиктиг кижичок санаар мен.

Бир звес мээң ажы-төлүм менче долгавайн баар болза, оларымның кайда, чүнү канчап турарын билбейн баар болзумза, ынчан меңээ долу звес хүн-дүр, ол хүн меңээ хоозун эрткени ол.

– Ном бижип алган дижит силер, кандыг ат бериксээр силер?

– Чогаадыкчы салым-чаяан чок кижичок безин, бүгү чуртталгазының иштинде чаңгыс номну бижип каап болур» деп, бир авторнуң бодалын интернет четкизинден номчаан мен. – Мээң чуртталгам дугайында ном деп аттыг номну кижичок бүрүзү бижип болур. Ынчалза-даа бодумнуң чуртталгам дугайында бижик-севес мен. Ынчангаш "Эргим херээженнерге" азы "Аныяк кыстарга" дээн ышкаш аттыг баштак аяныг номчугашты бижиксээр мен. Чуртталгамны эгелеп турумда, меңээ сүме кадыктар улуг улус чанымга турбааны хомуданчыг. Ынчангаш байгы-ла күзелим ол.

– Аныяк илерге чүнү күзээр силер?

– Мерген угаанныг хе-

рээжен аалын быжыглаар, а мелегей херээжен ону боду-ла үрегдеп бузар деп бодалды Библиядан номчаан мен. Өг-бүлени херээжен кижиниң мерген угааны тудуп турар. Амыдырал херээжен кижиден хамааржыр.

– Амгы үениң аныяк ада-иелеринге чүнү сүмелээр силер?

– Бир эртен көөрүмге, чаш уругну авазы садче телефон дузасы-биле эдертип кирип турар. Кыдындан көөрүмге, морковька көгүттүрген эл-чиген дег болган. Уруг долгандыр делегейни көрбейн чоруур, ооң ийи караа чүгле телефонда. Дүрген-не кижизидикчи башкызынга төлүн хүлээдишкеш, аныяк ава халып чоруй барган, чаш уруг бир минтип кээрге, бажыңында звес, а садта чанында авазы база чок болган боор. Ынчан уруглар хомудангылаар. Чаш кижини уруглар садында ынчаар эккелбес ужурлуг. Уруг эртен эрте от-туп келгеш, долгандыр бар чүүлдерни көрүп, авазы-биле кады чугаалажып чорааш, уруглар садынга чедип келир болза, кончуг эки болур ийик. Ынчангаш амгы үениң ажы-төлү бот-башкарып шыдавас-тыр ийин.

Мен кижизидикчи башкының звес, а кырган-аваның сүмезин бериксеп тур мен. Бир-ле дугаарында, чаш кижини кежээ эртежи чыттырар. Кежээкиниң 10.00 шакта ол шуудадыр удуй берген чыдар ужурлуг. Даң бажында уруг боду оттуп кээр. Кежээ авазының белеткеп каан хевин кедипкеш, авазы азы ачазы-биле кады уруглар садында үнүптер. Орукка чорааш, уруг-биле хөөрежир, долгандыр турар бойдушту, бажыңарны, куштарны дээш караанга көзүлгөн чүүл бүрүзүн тайылбырлап, чугаалажып чорааш: «Сени мен кагбас мен. Кежээ келгеш, ап алыр мен» – деп чагыыр. Чаш уругга ынчаар чугаалап кагбаска, амам мени каапкаш чоруй барган деп бодаар, муңгак хүнээр. Чаш кижичок авазының чедип кээрин билбес-ле болгай. Кандыг-даа тайылбыр кылбайн кирип идишкен ажы-төлдүн ал сагыжы чүгле ада-иезинде болур – дээш чугаазын доосту.

/ Айдың ОНДАР чугаалашкан.

| ӨӨРЕДИЛГЕ |

Чаа мастерская

Тываның тудуг техникумунуң Шагаан-Арыг хоорайда салбырында Worldskills стандарттарының «Каңнаашкын технологиялары» деп мастерскаязы ажыттыгын.

«Өөредилге» национал, «Аныяк профессионалдар» федералдыг төлөвилелдерниң акшалаңдырышкыны-биле ук мастерская тургустунган.

Чаа мастерская студентилерниң бедик мергежилдиг специалистер болурунга дузалаар дээрзи чугаажок. Сургууларның дуржулгалыг белеткелин чаа технологиялар дузасы-биле амгы үениң деңнелинге дүүштүр бедидери чугула.

Чаа немешкен мастерскаяның ажыдышкынынга Тываның Өөредилге яамызындан хүндүлүг аалчылар база келгеш, чуртта-

чы чонга байыр чедирген. Байырлардың кызыл кожазын өөредилге сайыдының

оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Владимир Монгуш кескеш, «Чаа мастер-

ская студент бүрүзүнге келир үеде шилип алган мергежил-лин шингээдиң алырынга дузалаар. Хемчегниң шупту киржикчилеринге чедишкени-нерни, техникумнуң коллективинге үре-түннелдиг ажил-чорудулганы күзедим!» – деп, чугаалаан.

«Өөредилге» национал, «Аныяк профессионалдар» федералдыг төлөвилелдерниң деткимчези-биле бо чылын Тываның үш өөредилге черинде шак-ла мындыг үш мастерскаяның ажыттыганы бо.

/ ТР-ниң Өөредилге яамызының парлалга албаны.

“Уран чүүлдүн дүнези” уругларны-даа, улугларны-даа дыштандырган

Ноябрь 4-те Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейи Бүгү-российжи “Уран чүүлдүн дүнү” акцияга каттыжып, культурлуг хемчеглерни эрттирген.

“Уран чүүл чоннарны каттыштырып турар” деп кыйгырыг-биле ук акция 7 дугаар чыл эртип турар. Бо чылын “Бистиң ёзу-чаңчылдарымыс” деп тема-биле Чоннарның эпсеткил каттыштырылганының хүнүнге тураскаадып эрттирген. Тыва Республиканың Национал музейиниң аалчыларына “Уран чүүлдүн дүнүнде” янзы-бүрү угланышкыннарлыг кижилерниң сонуггалдарын оттуруптар 30 ажыг хемчегни организаастаан.

Национал музейиниң директору Каадыр-оол Бичелдей келгеннерге байырын чедиргеш, уран чүүлге сонуггалдыгларга музейиниң эжикиери ажык деп чарлаан.

“K-POP TIME” танцы-сам бөлүүнүн самы-биле уран чүүл дүнү эгелээн. Музейиниң программасы улуг-даа, бичии-даа чонга кончуг ханы уткалыг болгаш солун болган. Квест-оюннар, чурулгага, каасталга болгаш эт-херексел кылыр мастер-класстар, аш-чем амзап, шенеп кылыры, угаан-медерел сайзырадыр викториналар, янзы-бүрү делгелгелер, көргүзүлгелер, ужуражылгалар, кады ажилдажып турар албан черлериниң тускай хемчеглери дээш чүнү чок дээр.

“Бодарал” уругларның анимация болгаш кино студиязының удуртукчузу Сергек Чапчын музейиниң бичии аалчыларына анимациялыг фильмерни канчаар кылып турарын көргүскен. Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының “Ыяшты канчап камгалаарыл” деп шиизи улуг-биче чонну кайгадыпканындан хөйүнүң дилээ-биле ийи катап көргүскен. Кызыл кожуунуң “Эврика” уругларның немелде өөредилге төвү улусчу шеверлерниң делгелгезин, элезин-биле чуруурун, бодунуң холу-биле ойнаар-кыстарны канчаар кылырының мастер-класстарын көргүскен.

Музейиниң ном саңына “Өөрүшкүнүн мастерскаясы” деп шөлчүгешке эртем ном саңының кол библиогравы Нелля Наныкпан болгаш Лидия Иргит алгы эттээр, дүк дыдар, эзер мастер-класстарны эрттирген. Школячылар, студентилер боттары холу-биле кылгаш, аажок сонуггааннар. Ол-ла шөлчүгешке “Кырган-авам аптаразы” деп делгелге, тыва хептерге хамаарышкан викторина база болган. Викторинаны эрттирген соонда, тыва кижиниң чылдың үелер аайы-биле кедип чораан хеви база херээжен, өглүг-баштыг кижиниң кедип чораан янзы-

бүрү хевирниң тоннарының болгаш идиктериниң аттарын тус-тузунда немей тайылбырлап берген.

Уругларның талазындан сонуггал аажок күштүг болган. Ылаңгыя боттары холу-биле тудуп кылырга, аажок өөрүнчүг болбайн канчаар. Оон аңгыда, ук темага хамаарышкан кожомыктар, үлегер доматтар, тывызыктар, дүк салырда, йөрээлдер-биле база уруглар танышкан.

Музейиниң хуралдаар залына музей ажилдакчылары боттарының бажыңнарында азырап турар дириг амытанарын эккеп, көргүзүп таныштырган. Уруглар тоолайларны, диистерни, балыктарны болгаш языты-мелегейлерни чегереринден аңгыда, оларның дугайында солун медээлерни база билип алган.

Дуржулгалыг чурукчулар келген аалчыларның портреттерин кыска үе дургузунда чуруп берип турган. Ол ышкаш уруглар аквагим дузазы-биле эрес-дидим маадырлар, чапанчыг дириг-амытаннар, тоолчургу маадырларже хуула бээр аргалыг болганнар. Музей даштында өгге тыва улустуң оюну “Буга-шыдырааны” база организаастаан.

Көдээ ажил-агий эртемнериниң кандидады Надежда Ховалыг база музей ажилдакчысы Валерия Донгак

бырлаан. “Аржыылдарда чурулганы батик деп адаар. Ол Индонезия чурттарындан үнген, амгы үеде модаже кирген. Херээжен кижиниң ынак эди болур чамдык аржыылдарны көөрге, бир-ле чурттуң азы чоннуң бүдүн чуртталгазы көстүп турар. Бо делгелгеде кыдат чоннуң чуртталгазын, хөгжүлдезин, соңгу чүктүң чурттакчылары чукчалар, звенкилер, ненецтерниң амыдыралын, өске-даа чоннарның национал хептерин, угулзалаарын көргүскен аржыылдарны делгеп, уругларга тайылбырладымыс. Олар боттары база пөске чуруп өөренидилер. Уран чүүлдүн бо хевир келгеннерни аажок кайгатты” – деп, ол тайылбырлаан.

Бир дугаар каъттың түрүниң делгелге залына Калмык Республиканың Национал музейиниң “Восток-арт” деп көжүп чоруур уран чүүл делгелгезин эрттирген. Н.Н. Пальмова аттыг Национал музейиниң кол кадагалакчысы Бова Менкенова болгаш Россияның Чурукчулар эвилелиниң Калмыкияда салбырының даргазы Виктор Дорджиев Калмыкияның чурукчуларының, шеверлериниң болгаш скульпторларының киржип турары төлөвилелдериниң дугайында таныштырган. Оон ыңай чогаадыкчы чо-

руу хайныгып, каасталга уран чүүлүнүн ховар дээн хевирлерин көргүзүп турар Калмыкияның аныяк чурукчуларының ажилдарын таныштырып көргүскен.

Хемчеглерниң хөй болганындан музейиниң бир адыры “Алдын Дошкага” база аңгы шөлчүгештерни тургускан. Аңаа хөгжүмчүлөр, самчылар, Демха Серен, Сайен, “Өлчей” бөлүү бараалгаан. Ол ышкаш “Аржаан-2”, “Чиңге-Тей-1” базырыктарындан алдын тывыштар дугайында лекцияны, “Бурунгу шагже аян-чорук” деп квест-оюнну база эрттирген. Ук оюнга 50 кижиден тургустунган 4 команда киришкен. Келгеннерни кайгадыпкан чүүлдерниң бирээзи – санитарлыг музейиниң экспонаттары болган.

Фонарьжыгаштар чырыдып алгаш, уруглар боттарының ынак ырыларын караокеге ырлашканнар. Хемчегиниң төнчүзүнде “Скиф” деп уранчечен фильмин көргүскен. Ниитизи-биле “Уран чүүлдүн дүнү” кайгамчык байдалга эрткен. Уруглар-даа, улуглар-даа амы-хууда сагыш-сеткилинден дыштанып алганнар.

“Уран чүүл дүнезинче” школячылар болгаш студентилер “Пушкин картазы-биле” кирер аргалыг болганнар.

/ Чыжыргана СААЯ.

Шевер кунчушкулар

Авам Долзатмаа Кунгааевна Доруйгу, ачамның угбазы Баят Сендажиевна Даваа оларның бо чуруун көргөш, сактышкынны кылдым.

Ачамның чаңгыс угбазы Баят. Ол кайгамчык даараныр, арыг-шевер киж. Хөй ажы-төлүн — беш огулун, дөрт кызын кижизидип өстүргөн, эртем-билигге чедирген. Ажы-төлү өглүг-баштыг төрзөн Тывазының аңгы-аңгы

булуңнарында төлөптүг кадрлар болуп ажылдап чоруур.

Шевер угбам алгы-кешти божа-лааш, эттеп, тыва тоннар, чоорганнар, чеңи-чоктар, хол-хаптар, уктар, тыва идиктер дээш шуптузун аргып-даараар. Сыыргактарны чымчадыр соктап алгаш, сиирлерни кадып-кадып алгаш, идиктерни даараар. Сиирлеп даараан идиктер дыка быжыг болур. Өгнүң кидистерин, ширтзэн сырыырда, хөй

дүгүн дыдып-дыдып, хоюглап, борбактап алгаш, чүң ээрер ээргийинге ээрип алыр. Хол-биле даараарыга белен болзун дээш чолдак-чолдак кылдыр ээрип алыр киж.

Өгнүң кидистерин хураган дүгүн дыдып, хоюглап алгаш, кидис кылдыр салып алыр. Чайлагга кидис салып турганын бичимде көргөн мен, тал-биле кылган узун савааштар-биле дескиндир олургулап алган савап, соп олурары караамда чуруттунуп келир-дир.

Шайлалгам болур деп баарга, авам биле угбам иелзэн сүмөлешкеш, хураган кежи тонну быжып, даарап бергеннер. Ол тонумнуң ам-даа додарын солуп ап, кедип чор мен.

Авам орун шывын, сыртыкта арнын угулзалай кружевалап аргып каар, дыка чараш. Өглениримде, аргып берген 13 карактыг шывын ам-даа эдилеп чор мен. Янзы-бүрү каасталгалар, шывыглар, хөйлеңнер хөрзөн чараш хээлерлиг кылдыр даараар турду.

1960 — 1961 өөредилге чылында улуг кыстары бирги классче өөренип кирген бис. Шевер аваларывыс шко-лачы форма платьелеривисти, ак, кара фартуктарны садыгны-биле дөмей кылдыр даарап берген. Иштики хептеривисти база ак-көк даалымба деп пөс-биле даарап турдулар. Сатин, ситец пөстөр-биле чайгы платьелерни дыка чараш кылдыр даарап бээр турду.

Авам мандолина, дошпулуурга ойнаар. Дөрт класс турумда, садыгдан мандолина садып бергеш, өөредип

каан. Ол хөгжүм херекселиниң үнү дыка чараш дыңналыр, 8 хылдыг. Улуг класстарга хөгжүм ансамблинге кожуун чедир киржип ойнап турдум. Чыл санында Торгалыг школазы уран чүүл көрүлделеринге бирги черден дүшпөс турган. Дуңмаларым Вера, Оля суурнуң кудумчу аайы-биле концерттеринге ырлаар, самнаар, шүлүктээр.

Кунчушкуларның чаңгыс үе уруг-лары салгалдары болуп өзүп, 60 — 70 хар чедип, аваларывыс дег кырган-авалар, энелер апаргыладыыс.

Авам биле угбамның чүгле уран шевер, даараныр чораанын кысказы-биле бижидим. Кунчушкулар 83 — 84 хар-назынны ажы-төлү биске назылап бергеш, үлегер-чижзэн арттырып каан иелеривис — чоргааралывыс.

*Ак-көк дээрим адаа черге,
Авайымдан чаяттынган,
Аксым-кежиин алгап-йөрзеп,
Адаар сөстөр тыппас-тыр мен.
Авайымның буян-кежи
Ам-даа улай салгал дамчып,
Ажы-төлдер чаяттынып,
Айыраң-каас чечектер дег
өссүн-өссүн!*

/ Тамара ШИНЧИК.

Тес-Хем кожуун, О-Шынаа суур.

ЧУРУКТА: бичии оол, кыс — хей-мерлери, кырында оглу Роман, уруу Ольга. Авам солагай талазында бодунуң даараан платьезин кедип алган.

Туранның сыын фермазынче ээ көрүнзе

Кызыл хоорайның "Ак баштыгларның алдын үүжези" хоочуннар бөлүү, удуртукчуус Валентина Бегзиевна Монгуш, байыр-лалывыс Улуг назынныглар хүнүнде Бии-Хем кожуунуң девискээринде Туран аттыг сыын фермазынче агаар-лааш келдивис. Бөлүүвүс янзы-бүрү хемчеглерни организастан эрттир-ринден аңгыда, арыг агаарлыг, турас-каалдыг, төөгүлүг, онзагай черлерже барып чедип, агаар-бойдуска дышта-нырынга ынак бис.

Бии-Хемнің "Туран" сыын фер-мазынга хаактап, чуңгулап, Кызыл кожуунуң "Бурган изи" деп төөгүлүг черинге чедип, Улуг-Хемнің Сенек аржаанынга дыштанып, эм-таң аржаа-нын чалап ап, Таңдыда Дүргеннің шуралгаан барып көрүп, аңаа чурукка тырттырып ап, мага хандыр дыштанган бис. Орукка чорааш, удуртукчуустуң чогаадып кааны аялгасы К. Данзын-ны "Хоочуннар бис" деп ырывысты база орус дылга "Старость дома нас не застанет, мы в дороге, мы в пути..." деп ырыларны ырлажып, омак-хөглүг-ле чоруур бис. Агаарлап, экскурсия-лап, орукка чоруурга, киж аныяксып каар, чалыы үевисти куужактап алган ышкаш апаар бис, ынчангаш кыраан назын бисти бажыңдан тыппас-даа, чүге дизе бис орукта бис.

Туран аттыг сыын фермазы кон-чуг чараш тайга-сын эдзэнде турар чер болду. Дыка хөй дыштаныр бажыңнарны, чунар-бажыңнарны, душтарны тургускан, туристерге-даа, анаа барган кижилерге-даа таарым-чалыг байдалды тургускан-дыр. Эге чылдарында кончуг эки ажылдап тур-ган болду. Ол бүгүнү бистиң аравыста көргөн, билген, аңаа дыштанып турган хоочуннар А.К. Дамба, Г.Х. Монгуш

болгаш өскелер-даа чугаалап турду. Ол үеде сыыннар-даа хөй турган. Оң соонда бир катап телевизорга Алтай-дан эккелген ол хөй сыыннарны сам-чыгдап, кара туразында садып-саарып каапканындан эвээжеп калганының дугайында көргүскөн чүве. Оон бээр элзэн үе эрткен.

Бис бир автобус хоочуннар база ийи автобус Сукпактың (Кызыл кожуун) 7 — 8 класстарының өөреникчилери ол үеде ук фермага чеде берген бис. Бис-тер, хоочуннар, чүү боор, орукка чоруп өөренип калган улус, тускай термос-тарда изиг аш-чемниг, аяк-шынактыг чоруур улус-ла болгай бис. Ол турисчи ферманың столоваясында аш-чеми-даа чок, чүгле чылдып каан соок борц бар болган. Бис-даа ону тоовайн, улуг,

узуң столга изиг чемивисти буруладыр салып, аштанып-чемненип алган бис. А Сукпактың өөреникчилери столо-ваяга кирип келирге, суг чогуңдан аш-чеми-даа чок болган. Оларны башкылары уштап-баштап, ада-иелериниң берген аш-чеми-биле автобустарынга ашкарып-чемгерип, омак-хөглүг агаарлап чордулар.

Каш сыыннарга бир киж бисти че-дирген. Ийи оолдуг бир сыын чанынга база тырттырып алган бис.

Сыын фермазының удуртулганының ажылын сандаратка-ны моон илдең-дир. Шупту черлери ээн, шоочалыг. Мынчаар канчап акша ажылдап алыр боор! Столоваяда бир херээжен киж: "Фондуга акша база салыр чүве" — дээрге, киж бүрүзү

чүс-чүс акшалар чыгаш бердивис. Бо сыын фермазы Бии-Хем кожуунуң де-вискээринде турар болганда, кожуун чагыргазы боже кичзэнгейни углан-дырары чугула-дыр деп чугаалажып турдувус.

Ол ышкаш чоокта чаа Тываның Чазааның чанында чаа тургустунган Туризм агентилели бо айтырыгже ээ көрүп, дузалажыр боор дээрзинге бүзүреливис улуг. Туризм агентилелин аңгылап тургусканын кончуг шын деп бодаар бис. Бо хире тургузуп алган бойдуштуң кончуг чараш черинде турар сыын фермазы "Чедер" курорту ышкаш төтчеглеттине бербези-биле амдан эгелеп холга ап, олче ээ көрүнзе деп саналдыг бис, хоочуннар. Ол дээш сагыжывыс аарып, сыын фермазы ам-даа эки сайзыраар болза деп күзелдиг бис.

Чанып ора, Туран хоорайның чаа парыгын база сонуургап көрдүвүс. Ам-даа чедир кылыр ажылдар хөй. Саян артыңче-даа, Тываже-даа дыка хөй чон бо Туран хоорайны таварып эртер болганда, ол кезек черлерни (вокзал, столовая, арыглары черлерни дээш өске-даа) чаагайжыдары, чаарты-ры черле чугула. Ол черлер шаан-дагы-ла эрги хевээр. Чүге дизе Туран орук аксында турар, Тывавыстың көрүнчүү-дүр, ынчангаш бо черлер-ни сайзыратса, оода орук кыдында черлерни чаартып көрзе деп бодал-дыг бис. Шак мындыг үзел-бодалдыг, Тывавыстың сайзыралы, келир үези дээш сагыш аарып чоруур ак баш-тыглар бис.

/ Серенмаа ШОЙДУН,

"Ак баштыгларның алдын үүжези" хоочуннар бөлүүнүн кижигүнү.

Кызыл хоорай.

ГУП «Транспортный сервис и проект» проводит акцию «Сэкономь на оплате пени»

В период с 01 ноября 2022 года по 30 ноября 2022 года ГУП «ТСП» проводит акцию «Сэкономь на оплате пени»

Пени за неуплату ЖКХ — это санкции, предусмотренные за несвоевременное исполнение обязательств потребителя коммунальных услуг. Они начисляются с 31 дня просрочки и составляют 1/300 ставки рефинансирования от суммы долга за каждый день.

ГУП «ТСП» предоставляет возможность потребителям-физическим лицам расплатиться с долгами за жилищно-коммунальные услуги без учета штрафных санкций в виде начисленной пени (за исключением пени, начисленной по решению суда).

В период с 01 по 30 ноября 2022 года при полном погашении задолженности (за коммунальную услугу) сумма начисленной пени аннулируется на основании заявления потребителя по утвержденной форме.

Более подробную информацию об условиях акции можно получить в ГУП «ТСП» по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100 или по телефонам: 8 (39422) 2-37-11, 3-00-33.

«ГКУ «Межотраслевая централизованная бухгалтерия Республики Тыва» объявляет о проведении конкурса на включение в кадровый резерв сотрудников по должностям главного специалиста и ведущего специалиста следующих структурных подразделений (отделов):

- бухгалтерской и финансовой отчетности;
- учета финансовых активов;
- учета нефинансовых активов;
- начисления заработной платы и иных выплат персоналу;
- санкционирования расходов.

По всем вопросам обращаться в рабочее время в ГКУ «МЦБ РТ» по адресу: ул. Улуг-Хемская, д. 14, каб. 102 (кадры), тел. 3-70-80, доб. 902, 8929-316-20-75, резюме направлять на почту millerev@mcbrt.ru»

**ВНИМАНИЕ!
РОЗЫГРЫШ!**

**МедиаХолдинг
«ТываМедиаГрупп»**

**ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ
«ШЫН» ИЛИ «ТУВИНСКАЯ ПРАВДА»
НА ПЕРВОЕ ПОЛУГОДИЕ 2023 ГОДА
с 15 сентября по 20 декабря 2022 года
И ПРИМИ УЧАСТИЕ В РОЗЫГРЫШЕ!**

Оформи подписку онлайн на сайте podpiska.pochta.ru
или в любом почтовом отделении филиала ФГУП «Почта России»

Пришли копию квитанции и узнай подробности розыгрыша, количество и порядок получения приза в ИД «ТываМедиаГрупп» по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 309 тел.: 8(394-22)2-18-10, сот.: 8-923-267-0749 эл.адрес: tuvamedia@bk.ru ИНН 1701062430

Призы:

1. Микроволновая печь DEXP
2. Мультиварка Goodhelper
3. Блендер стационарный DEXP
4. Погружной блендер Ecom
5. Электрочайник Aceline
6. Термопот чайник Atlanta
7. Сертификаты на муз. поздрав-ие
8. ГЛАВНЫЙ ПРИЗ - ТЕЛЕВИЗОР LED DEXP

12+

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Пий-Хемского кожууна информирует о возможном предоставлении земельного участка в аренду с предварительным согласованием земельного участка, из категории земель — земли населенных пунктов, вид разрешенного использования — для индивидуального жилищного строительства.

Месторасположение — Российская Федерация, Республика Тыва, Пий-Хемский район, с.Сесерлиг, ул. Малчын д.43 а, с кадастровым номером 17:08:0801001:647 общей площадью 1000 кв.м.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации отделом земельных и имущественных отношений администрации Пий-Хемского кожууна принимаются письменные возражения по данному заявлению.

ТЫВА МЕДИА ГРУПП

ГАУ РТ «ИД» Тывамедиагрупп» предлагает большой выбор сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации на заказ, а также полиграфические услуги любого уровня сложности в г.Кызыл.

tuvamedia@bk.ru

г. Кызыл, ул. Красноармейская, г. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

**ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА**

МУЗЫКАЛЬНОЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ

(хогжунуг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

ШЫН
МЕДИА ГРУПП

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ

«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныктары»

**Тыванын
АНЫКТАРЫ**
Монголчо Тыва

СЫЛДЫСЧЫГАШ

РЕКЛАМА НА РАДИО

«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*ОТ 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ

Кружки, тарелки, магниты, футболки, бейсболки с нанесением

TMG

РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ УСЛУГ НА САЙТЕ «ИА «ТУВАМЕДИАГРУПП»

8-923-267-07-49 2-18-10
ул. Красноармейская, 100
каб. 309

